

'bezielende kunst', zou in Groningen uiteindelijk de brug slaan naar de antropologen en de band met de theologie (dat wil zeggen de dogmatiek) verbreken. Ondanks lippendienst aan het functionalisme en structuralisme bleef zijn 'systematische religiewetenschap' echter historisch en esthetisch getint, en daarmee als vanouds fenomenologisch. Hoe het nu precies zat met die kunst, dat komen we echter niet te weten, omdat de auteur zich niet bevoegd acht over inhoud en kwaliteit van Van Baarens studies op dit terrein een oordeel uit te spreken, maar wel is het hem bekend 'dat er antiquarisch een hoge prijs voor wordt gevraagd' (134).

Ik acht me op mijn beurt niet bevoegd te oordelen over de stagnatie binnen de Nederlandse godsdienstwetenschap, mede omdat in dit boek over de interessantste kwestie — de nog altijd niet voltooide 'emancipatie' van de religiewetenschap(en) uit de sfeer van de verzuilde theologiebeoefening — het minst wordt geschreven. Wel komt het me voor dat Van Baarens antropologiserende godsdienstfenomenologie ondanks alle sociaal-wetenschappelijke feilen, een opmerkelijke verwantschap vertoont met de invloedrijke *cultural interpretation* van de Amerikaanse antropoloog Clifford Geertz, wiens benadering overigens stamt uit de koker van de Weberse sociologie die nu volgens Hak het summum van wetenschappelijke vooruitgang is. Kennelijk is er ook nog zoiets als de wet van de remmende voorsprong.

R. van der Laarse

M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1994; Amsterdam: SUA, 1994, 238 blz., f38,50, ISBN 90 6222 233 1).

De slagzin 'het persoonlijke is politiek' betekende voor Nederlandse feministen in de jaren zeventig een vastberaden zoektocht naar een nieuwe levensstijl en identiteit, die niet zelden uitmondde in een moralistische levenshouding met totalitaire trekjes. De vraag waarom de vrouwelijke identiteit in het feminisme van de praatgroepen enige tijd zo hevig in de belangstelling stond, vormt de aanleiding voor het proefschrift van Mieke Aerts. Bracht het radicaal-feminisme iets nieuws of was er een politiek van het persoonlijke aan vooraf gegaan, en welke dan? Vanuit deze moderne thematiek behandelt Aerts de politiek van de katholieke vrouwenemancipatie in de periode 1930-1965. Daarnaast wil zij met deze geschiedenis 'het persoonlijke is politiek' als kenmerkende politiek van tweede golf-feministen in een ander daglicht stellen.

De keuze voor deze geschiedenis is op zichzelf belangwekkend. De katholieke zuil heeft het Nederlandse politieke systeem en het functioneren van katholieke vrouwen daarbinnen decennia lang beïnvloed. De bevoogdende houding van politici en clerus liet weinig ruimte voor de politieke en maatschappelijke ontplooiing van 'het zwakke geslacht'. Dat neemt niet weg dat katholieke vrouwen met hun vrouwenorganisaties vindingrijk konden zijn in het creëren van netwerken en het ontduiken van allerlei regels, zoals de toestemming van het episcopaat bij de oprichting van elke katholieke vereniging. Het is om die reden iets minder verwonderlijk dat juist zij de doelstellingen van de feministische kiesrechtbeweging maximaal realiseerden. De katholieke Anna de Waal en Marga Klompé bereikten immers als eerste vrouwen de top van het Nederlandse politieke systeem.

Aerts werkt als het ware achterwaarts de geschiedenis in. Zij begint met de 'uitzonderlijke carrière' van Klompé. In een subtiel betoog over de verhouding tussen historische persoon en 'personage' (de politica) maakt zij duidelijk hoezeer de eerste vrouwelijke minister de beeldvorming over zichzelf trachtte te regisseren. Aerts is er niet op uit dit beeld te ontmaskeren, maar beschouwt het eerder als een historische creatie die waardevolle informatie oplevert over

de manier waarop vrouwelijkheid, katholiciteit en politiek werden gecombineerd. Klompé wenste zo min mogelijk met haar sekse vereenzelvigd te worden, zoals bleek uit haar toenemende distantie ten opzichte van katholieke vrouwenorganisaties en haar ontwikkeling als 'soldaat van Christus'. De politica had niets met vrouw-zijn en niets met persoonlijke ambitie te maken: zij was zowel de belijdende katholiek die slechts deed wat God van haar vroeg, als de bestuurder die zich verantwoordelijk voelde voor het landsbelang.

Vervolgens komt de katholieke vrouwenbeweging achter Klompé aan bod, een spoor dat via het katholiek vrouwendispuut kennelijk naar 'De Sleutelbos' leidt. Dit verbond van vijftien afgestudeerde vrouwen werd door Jacqueline Hillen met enkele vriendinnen in 1931 te Nijmegen — onder wie haar zuster Willy Hillen en de Nijmeegse historica Eugenie Theissing — opgericht. De onbekende katholieke feministe dr. Hillen — zij was apotheker en kwam voor de RK Staatspartij in de provinciale staten van Noord-Holland — is de tweede vrouw die in dit proefschrift een hoofdrol speelt. Zij verschilde in veel opzichten van de achttien jaar jongere, pragmatische Klompé. Enigszins koel en stroef in de omgang hield zij zich minder bezig met machtspolitiek en haar eigen beeldvorming. Zij wilde principiële discussies over de opsluiting van vrouwen in (geestelijk) moederschap, vrouwelijke beroepen, zorgend aanwezig zijn en andere van het huwelijk afgeleide identiteiten. De wereldlijke maagdelijkheid diende beschouwd te worden als een ideaal gelijkwaardig aan dat van de religieuze maagdelijkheid. Uit de geschiedenis van De Sleutelbos blijkt in welke beroerde positie ongehuwde katholieke lekenvrouwen verkeerden. Zij waren voor het katholiek gezag altijd minder waard dan nonnen en vielen dus tussen wal (de religieuze staat) en schip (de huwelijkse staat). De Sleutelbos was en bleef een kleine club die uit Aerts' beschrijvingen wat benepen en geëxalteerd overkomt. De boeiendste Figuur was zondermeer Hillen. Deze durfde tijdens een vergadering van de partijraad in 1936 te verklaren dat ongehuwde vrouwen in Nederland door de RK Staatspartij net zo in hun bestaan werden bedreigd als 'de joden in Duitschland'. Toen Hillen in 1946 overleed, kwijnde de vereniging spoedig weg. Een geduchte concurrent kwam bovendien op het politiek toneel van de katholieke vrouwenbeweging: het Katholiek Vrouwendispuut.

Het dispuut was wel en niet een voortzetting van De Sleutelbos. Beide organisaties verenigden voornamelijk ongehuwde lekenvrouwen en stelden zich als culturele voorhoede op van alle katholieke vrouwen. Het dispuut verenigde ruim honderd vrouwen (ter vergelijking: het RK Vrouwengilde en de RK Boerinnenbond waren samen goed voor 87.000 leden) en wist tijdelijk politiek effectiever te opereren. Dispuutsvrouwen waren wars van programmatische bespiegelingen en deinsden er niet voor terug om machiavellistische tactieken toe te passen voor het bereiken van hun doelen. De enige Sleutelbosvrouw in het dispuutsbestuur, Agnes Nolte, werd door Anna de Waal, Marga Klompé, Wally van Lanschot en Netty de Vink — een ware 'bende van vier' — op een zijspoor gezet. Hoe dan ook, beide verenigingen zijn er niet in geslaagd om het aandeel van vrouwen in de katholieke partijpolitiek te vergroten noch om het image van de ongehuwde lekenvrouw op te poetsen.

Waarom Aerts zich voor de politiek van 'de' katholieke vrouwenemancipatie concentreert op een analyse van deze organisaties, verantwoordt zij niet expliciet. Sleutelbos en dispuut streden met verschillende middelen voor de emancipatie van werkende 'juffrouwen' en voor meer vrouwen in de politiek. Hillen zocht vanuit een (in Aerts woorden) 'uitzonderlijke individualiteit' naar wegen om een collectieve identiteit te ontwikkelen: de mogelijkheid om persoonlijk leven te verankeren in een combinatie van katholiciteit en vrouwelijkheid in een vriendinnenclub. Klompé liet zich bij de ontwikkeling van haar 'uitzonderlijke individualiteit' inspireren door de beleving van een overeenkomstige collectieve identiteit. Zo steunde de ogenschijnlijk onpersoonlijke politiek van deze staatsvrouw bij nader inzien op een persoonlijke combinatie

van vrouwelijkheid en katholiciteit. Het is een analyse op de millimeter, maar wel verfijnd. Hillen en Klompé representeren dus twee zijden van dezelfde medaille: het katholieke juffrouwschap.

Hoeveel waardering ik ook heb voor dit proefschrift, het is als interne geschiedenis van deze katholieke vrouwenemancipatie niet geheel bevredigend. De soms dubbelzinnige wijze van formuleren en het ontbreken van een personenregister zijn bovendien storend. Aerts weerlegt echter overtuigend het stereotype beeld dat de periode tussen de twee feministische golven er een van grote stilte zou zijn. Zij toont ook aan dat katholicisme en vrouwenbeweging elkaar niet hoeven uit te sluiten. De slogan van de tweede feministische golf 'het persoonlijke is politiek' blijkt qua levensstijl niet nieuw; radicaal was het vanuit de *brede* opvatting van politiek. Sleutelbos- en dispuitsvrouwen gingen uit van een *smalle* opvatting, het bedrijven van staatspolitiek. Maar wat deed Klompé in haar politieke optreden met dat juffrouwschap? Hoe katholiek was deze identiteit? Haar zure reacties op kamervragen van Martina Tjeenk Willink over de 'hunkerbunker' (de bouw van flats voor ongehuwde vrouwen) had ik graag verklaard willen zien. Dit boek verlangt naar meer, in elk geval over Klompé. Het Nederlandse politieke systeem in de brede betekenis mag wat mij betreft dan meer aandacht krijgen, zodat bijvoorbeeld de seksepolitiek van de KVP inzichtelijker wordt.

Maria Grever

K. Komaat, *De schok van het onbekende. Vlaardingen tijdens crisis, bezetting en bevrijding (1936-1947)* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, Vlaardingen: Boekhuis Den Draak, 1994, 223 blz., f49,50, ISBN 90 288 5819 9).

Op 8 mei 1945 vond in Vlaardingen een bevrijdingsparade plaats met als middelpunt een jeep van een Amerikaanse aalmoezenier, die bij toeval vergezeld was van drie Amerikaanse piloten die gedeeltelijk in Vlaardingen ondergedoken waren geweest, nog een paar Amerikanen en een Nederlandse Rode Kruis-medewerker. Een echt bevrijdingsleger was er natuurlijk niet, daarvoor lag deze havenstad aan de Nieuwe Maas gewoonweg te ver van het front.

Van Aadorp tot Zwinderen; na het jubeljaar van de bevrijding zal elke Nederlandse plaats wel over zijn eigen oorlogsboek beschikken en het zal duidelijk zijn dat de verschillen tussen brave dorpshistoriën en professionele boeken groot zal zijn. Het boek over Vlaardingen hoort tot de tweede categorie en is zowel chronologisch als thematisch van opzet. De schrijver besteedt gelukkig veel aandacht aan de voor-oorlogse periode; 12 van de 27 hoofdstukken bevatten informatie over uiteenlopende zaken als de visserij en de industrie, het crisiscomité, de NSB en de burgerwacht, om enkele te noemen. De burgemeester was het hoofd van de burgerwacht en eind augustus 1939 wees hij zonder overleg enkele werkeloze leden aan om ingezet te worden als 'wachtsman' bij de BPM. Tijdens de meidagen van 1940 werd de burgerwacht ingezet bij de arrestatie en bewaking van NSB-ers.

Het bombardement op Rotterdam had voor Vlaardingen vanzelfsprekend ook gevolgen, al was het maar vanwege de évacuées. Bovendien werd in sneltreinvaart de naburige gemeente Vlaardinger-Ambacht geannexeerd om daarna (nood)woningen te bouwen. Ook niet-Rotterdamers zouden daar een onderkomen vinden. In het eerste oorlogsjaar paste de gemeente zich gemakkelijk aan, volgens de schrijver was de politie hier wel heel erg vlot mee en 'moeilijk alleen te verklaren uit de gewoonte om de wet naar de letter te handhaven'. Niet iedereen wilde zich aanpassen; de allereerste Nederlandse verzetsgroep, *De Geuzen*, was een Vlaardingse. Alle